

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Мунтян Ірини Володимирівни

**«ДИТЯЧА БЕЗПРИТУЛЬНІСТЬ ЯК СУБКУЛЬТУРА
В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ»,**
подану до захисту у спеціалізовану вчену раду К 35.051.26 Львівського
національного університету імені Івана Франка,
на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук
за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

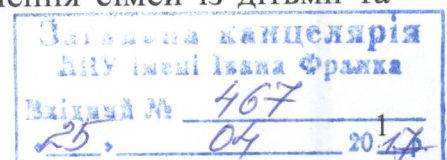
Актуальність теми дисертаційного дослідження

Дитинство є найважливішим, самобутнім і неповторним періодом у становленні особистості. Саме в дитинстві закладаються фундаментальні якості особистості, які в майбутньому забезпечують її психологічну стійкість, позитивні моральні орієнтації, життєздатність, цілеспрямованість. Ці духовно-моральні основи не з'являються спонтанно, вони потребують позитивного соціального оточення, родинних зв'язків, позитивних прикладів і любові батьків.

Дитяча бездоглядність і безпритульність — одна з найактуальніших і найболючіших проблем сучасного суспільства. Проблема дитячої безпритульності є одним з найгостріших питань в Україні, яке стосується не тільки соціально незахищених верств чи так званих неблагополучних сімей.

Однією з основних причин, що призводить до дитячої бездоглядності, є сімейні проблеми. Другим важливим чинником є загальне становище у країні, те негативне соціальне тло, яке сформувалось за роки економічної кризи. Третій чинник – це економічні проблеми сім'ї, які є наслідком загальної ситуації у країні.

Згідно офіційних даних в Україні спостерігається стійка тенденція щодо зменшення кількості безпритульних та бездоглядних дітей. Так, кількість виявлених дітей без піклування батьків або осіб, що їх замінюють, у 2013 році зменшилась проти 2008 року майже на третину. Проте, за даними Дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ, кількість дітей, які живуть та працюють на вулиці не змінилась з 2013 по 2015 рр., залишаючись на рівні 90 000 осіб. Зважаючи на складну соціально-політичну ситуацію та проведення у східних регіонах України антитерористичної операції, існує ризик значного збільшення сімей із дітьми та

дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах і, як наслідок, зростання соціального сирітства та стрімкий ріст бездоглядності й безпритульності дітей.

Сучасний стан дитячої безпритульності та бездоглядності в Україні дає підстави стверджувати, що державі не вдається вживати ефективних заходів щодо попередження такого соціального явища як дитяча безпритульність та бездоглядність. В умовах несприятливої економічної ситуації, кризи інституту сім'ї, особливе значення набувають превентивні заходи держави щодо профілактики соціального сирітства, дитячої безпритульності та бездоглядності.

Практична актуальність проблеми дитячої безпритульності спричинена недосконалістю законодавства, низькою ефективністю державних і громадських програм, які часто віддалені від реального локусу проблеми. Суб'єкти реалізації сімейної та соціальної політики (служби у справах дітей державних адміністрацій, міських рад, кримінальна міліція у справах дітей) не завжди втілюють необхідні заходи і вироблені рекомендації у соціальну практику, тому система профілактики і запобігання дитячій безпритульності до цього часу функціонує не надто ефективно.

Дисертація І.В. Мунтян є важливим кроком у соціологічному аналізі феномену дитячої безпритульності як субкультури та виявлення факторів, що його зумовлюють, як на макро-, так і на мікрорівнях у сучасному українському суспільстві.

У своєму дослідженні авторка посилається на суперечність між об'єктивною потребою розуміння сучасних проблем дитячої безпритульності, розроблення ефективних засобів з її запобігання і недостатньо розвинутим соціологічним знанням щодо природи цієї проблеми, її соціокультурних детермінантів та негативних наслідків. Долання цієї суперечності проголошено науковою проблемою дослідження.

Об'єктом дисертаційного дослідження І.В. Мунтян обирає феномен дитячої безпритульності в сучасному українському суспільстві; предметом – особливості формування субкультури безпритульних дітей у сучасному українському суспільстві. Такими є вихідні постулати дисертаційного дослідження.

**Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій,
їхня достовірність та новизна**

Структура дисертаційної роботи відповідає завданням, які окреслив автор. Концептуальний підхід, запропонований здобувачем, є науковим результатом, отриманим на основі узагальнення теоретичного та практичного досвіду; вивчення наукової літератури та аналітичних джерел; обробки та аналізу матеріалів соціологічних досліджень. Автор дисертації вносить на захист отримані ним висновки, що визначають новизну та становлять предмет захисту.

Здійснено аналітичний огляд основних концептуальних напрямків соціологічних досліджень феномену дитячої безпритульності; уточнено категоріально-понятійний апарат феномену дитячої безпритульності та його види; охарактеризовано стан проблеми дитячої безпритульності в Україні на основі соціолого-статистичних даних; досліджено витоки, причини, масштаби і наслідки дитячої безпритульності (на прикладі Одеської області); складено соціокультурний портрет безпритульника; з'ясовано ставлення громадськості до дитячої безпритульності; встановлено особливості інтеграції колишніх безпритульних дітей у «велике суспільство»; вироблено рекомендації, спрямовані на профілактику та розв'язання виявлених проблем.

У першому розділі дисертаційного дослідження авторкою широко та ґрунтовно розглянуто теоретико-методологічні надбання основних наукових підходів та концепцій дослідження дитинства, розкрито значення категоріального апарату, сформульовано авторський підхід до дослідження дитячої безпритульності як субкультури.

Висвітлено соціокультурний підхід для вивчення природи дитинства підходи до вивчення дитинства (П. Сорокін, Дж. Квортруп., С. Митрофанова, І. Попова, О.Князева), (с. 34-38, 41-44). Проаналізовано історико-етнографічний підхід в дослідженні питань дитинства (І. Кон), (с. 39); проаналізовано досліджуваний феномен як компонента конструювання дитинства як суб'єктивної реальності (С. Майорова-Щеглова), (с. 40-41).

На основі аналізу удосконалено поняття «дитяча безпритульність», шляхом його інтерпретації як особливого феномену, який має соціокультурну природу й зумовлений екстремальним, маргінальним становищем дитини, браком

постійного місця проживання і контролю з боку батьків або осіб, які виконують їхню роль (с. 52).

Розглянуто специфіку, причини, тенденції розвитку дитячої безпритульності в сучасних умовах (с. 51). Соціологічні теорії пояснення дитячої безпритульності надали можливість синтезувати підходи до інтерпретації цього феномену. Відповідно до них дитячу безпритульність вивчають як: соціальну проблему (с. 47-49); одну з форм девіантної поведінки (с. 49); соціальне виключення (ексклюзію) (с. 50-51); окрему субкультуру (с.51-52).

На думку авторки, з метою комплексної оцінки стану і проблем феномену дитячої безпритульності, «дитячу безпритульність» слід розглядати як особливе соціокультурне явище, обумовлене екстримальним і маргінальним становищем дитини, позбавленої батьківського або державного піклування, яка веде знедолений спосіб життя, який породжує серйозні соціальні наслідки і девіації в поведінці (с. 52).

Дисертантка пропонує використовувати категорію «соціокультурні практики», які структурують простір безпритульних дітей, відображають його зміст і характер взаємодії з суспільством. Особливої уваги заслуговують сімейні практики, що відображають особливості міжособистісних відносин дитини та батьків, так і позасімейних, що зумовлюють специфіку простору безпритульних дітей. Соціокультурні практики безпритульних дітей дозволять вивчити, зрозуміти і пояснити поведінку безпритульної дитини немов зсередини, з точки зору її внутрішніх спонукань, мотивів, прагнень, мети (с. 52-58).

Запропоновано типологію безпритульних дітей в залежності від причин, які породили бродяжництво: діти із зруйнованих сімей, чиє становище штовхає їх на ворожість до оточення і призводить до невдач у навчанні (діти-сироти); діти-жертви, які страждають від поганого ставлення з боку батьків-алкоголіків та наркоманів; діти, які бажають домогтися свого у конфлікті з батьками або зі школою і тікають «заради ефекту»; «діти-дослідники» - шукачі пригод (с. 54-55).

Здійснено аналіз дитячої безпритульності як субкультури, виділено її сутнісні ознаки та функції (с. 60-62). Акцентовано увагу на особливості взаємодії безпритульних дітей з іншими членами суспільства (с.63-65), на сприйнятті навколишнього світу (с.65); на особливостях стилю комунікації (с. 66-67).

У другому розділі І.В. Мунтян презентовано результати авторського емпіричного дослідження сучасного стану дитячої безпритульності та її субкультури (с.73-84). На основі отриманих результатів представлений соціокультурний портрет безпритульника (с. 84-112)

Подано стратегію дослідження, що дало змогу авторці оглянути світ з позиції безпритульних дітей, визначити, як самі діти позиціонують себе у суспільстві і як до нього ставляться (с. 112, 126-128).

У третьому розділі дисертанткою проаналізовано проблеми і перспективи життєвих стратегій, а також особливості адаптації молоді з колишніх безпритульних дітей (с. 172-175). Авторкою підтверджено прямий зв'язок знаходження дитини на вулиці з неблагополуччям у сім'ї (с. 147-153).

Подано аналіз дитячої безпритульності крізь призму її оцінення та інтерпретації населенням м. Одеса (с.182-190).

На основі аналізу чинного законодавства, державно-правових та громадських програм, проведених досліджень розроблені рекомендації щодо заходів, спрямованих на боротьбу та профілактику дитячої безпритульності (с. 191-195).

Таким чином, слід відзначити, що І.В. Мунтян було встановлено доцільність розгляду дитячої безпритульності у соціокультурному контексті, який уможливорює комплексний і всебічний аналіз об'єкта вивчення з урахуванням особливостей розвитку інституційного та соціального середовища життєдіяльності безпритульних дітей.

Дослідження зазначеного явища у соціокультурному контексті забезпечило комплексний та всебічний розгляд об'єкта вивчення з урахуванням особливостей розвитку інституційного та соціального середовища життєдіяльності безпритульних дітей. На основі розробленої концептуальної моделі дослідження дитячої безпритульності як субкультури дисертантом уточнено поняття «дитяча безпритульність». Аналіз цього феномену з точки зору соціології уможливорює вийти за рамки статичності проблеми, доповнити його дефініцію і розглядати дитячу безпритульність як особливий феномен, який має соціокультурну природу й обумовлений екстремальним, маргінальним становищем дитини, відсутністю

постійного місця проживання і контролю з боку батьків або осіб, які їх заміщують.

У результаті аналізу літератури і проведення емпіричного дослідження запропоновано типологію безпритульних дітей в залежності від причин, які породили бродяжництво: діти із зруйнованих сімей, чие становище штовхає їх на ворожість до оточення і призводить до невдач у навчанні (діти-сироти); діти-жертви, які страждають від поганого ставлення з боку батьків-алкоголиків та наркоманів; діти, які бажають домогтися свого у конфлікті з батьками або зі школою і тікають заради «ефекту» (діти-втікачі); «дослідники» (діти-шукачі). Узагальнюючи результати проведеного дослідження, в роботі представлено соціокультурний портрет безпритульника. В рамках дисертаційного дослідження виділені фактори, обумовлюючі специфіку розвитку зазначеного феномену у тих або інших історичних умовах, які виокремлюються як на макро- (політичні, соціально-економічні потрясіння, війна, неефективна соціальна політика, поляризація доходів, бідність, безробіття, криза сім'ї, неефективна система освіти тощо), так і на мікрорівні.

Детальний аналіз повсякденних практик безпритульних, зафіксованих у відеоматеріалах і дитячій творчості (особистих творах, кодексі норм) дозволив авторці розглянути дитячу безпритульність як особливу субкультуру або особливу форму солідаризації між безпритульними дітьми, яка задає нові ціннісні вектори, що сприяють виникненню «вуличного» «ми» і зумовлюють закритість даної групи для осіб, які до неї не належать.

В рамках дисертаційного дослідження були виявлені особливості інтеграції колишніх безпритульних дітей у «велике суспільство». Зокрема визначено, що молодь з числа безпритульних дітей через об'єктивні (брак професійних навичок, житла, матеріальних ресурсів) та суб'єктивні (брак моральних орієнтирів, низький резилієнс) причини вступає у суспільство в пору повноліття маргінальними членами, чужинцями, культивуючи цю проблему в деяких випадках протягом усього життя.

Запропонована стратегія ініціатив щодо запобігання виникнення та вирішення проблеми дитячої безпритульності передбачає трансформацію системи профілактики досліджуваного феномену та вимагає комплексного наукового

підходу і корекції системи взаємодії органів, які займаються вирішенням проблем дітей вулиці, на усіх її рівнях. Представлена класифікація напрямів превенції дитячої безпритульності за сферами здійснення профілактичної діяльності, серед яких виокремлено: інформаційний, соціально-політичний, освітній, науковий, медичний, соціокультурний напрями.

Отже, авторка дисертації цілком впоралася із завданнями, які окреслила для досягнення мети дослідження. Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані в дисертації, є достатньо обґрунтованими.

***Значущість дослідження для науки і практики,
впровадження наукових результатів, напрями їх подальшого використання***

Значущість дослідження полягає в розширенні практичних можливостей розроблення державних та регіональних програм, концепцій, стратегій, спрямованих на вирішення проблеми дитячої безпритульності; в роботі засобів масової інформації для формування адекватної громадської думки щодо цієї проблеми; для вдосконалення діяльності соціальних працівників, фахівців відділів опіки та піклування, органів місцевого самоврядування з профілактики безпритульності і підвищення рівня адаптації безпритульних дітей. Положення дисертаційної роботи сприятимуть розвитку таких галузей наукового знання, як соціологія сім'ї, соціологія дитинства, соціологія девіантної поведінки, соціологія особистості тощо.

***Повнота викладу основних результатів дисертаційного дослідження
в опублікованих працях***

Дисертаційне дослідження І.В. Мунтян є завершеною науковою роботою, а отримані результати, наведені в дисертації та авторефераті, належать її авторці. Основні положення дисертації висвітлено у 10 публікаціях, у тому числі: у 6 наукових статтях у фахових виданнях (з них 1 – у зарубіжному), 4 публікації в інших виданнях. Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих статтях здобувача відповідає вимогам Департаменту атестації кадрів України, зафіксованим у «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого

Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів» від 24.07. 2013 р. № 567. Вимогам згаданого Порядку відповідає і оформлення дисертаційної роботи. Основні положення дисертації та зміст автореферату є ідентичними. Зміст опублікованих наукових праць здобувача та автореферату дисертації достатньо повно відображають основні положення дисертаційного дослідження.

Дискусійні положення та зауваження

Деякі положення дисертації та твердження, які містить текст, мають дискусійний характер або потребують уточнення.

1. У роботі лише частково згадуються нормативно-правові акти, спрямовані на подолання дитячої безпритульності та бездоглядності. Повністю відсутні згадування про Державну програму подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006-2010 роки. В рамках децентралізації влади актуально було б зробити аналіз обласних та районних програм, спрямованих на подолання вищезначених феноменів. В контексті даного дослідження важливо було згадати й «Звіт щодо захисту та підтримки прав дітей, які працюють та/або живуть на вулиці», який було підготовлено в 2012 р. у тісній співпраці із Консорціумом з захисту безпритульних дітей, компанією «Авіва» та Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ). Одним із висновків звіту є те, що кількість дітей, які працюють та/або живуть на вулиці, змінюється залежно від соціально-економічних, політичних та культурних умов, у тому числі зростаючої нерівності та урбанізації. У звіті також визнається, що, перш ніж потрапити на вулицю, діти зазнають чисельних обмежень та порушень прав, що призводить до появи тісних зв'язків із вуличним середовищем. У звіті використовується цілісний підхід до визначення дітей вулиці, який наголошує на їх стосунках та зв'язках із вулицею і характеризує їх як дітей для яких вулиця є головним орієнтиром, тобто відіграє важливу роль у їх повсякденному житті та самовизначенні.

2. Авторка згадує про поняття «діти вулиці» та надає рекомендацію про необхідність спеціальних досліджень різних категорій неповнолітніх, які об'єднуються поняттям «діти вулиці» (с.195), проте в своїй роботі не згадує вже

існуючі програми та дослідження, метою яких є вивчення особливостей життя та поведінкові практики дітей, які працюють та живуть на вулиці. Важливим упущенням в роботі є відсутність використання терміну «підлітки груп ризику», до яких відносяться й «діти вулиці».

3. Важливим вважається представлення свіжих статистичних даних адже інформація 2002-2007 рр. – дещо застаріла. В роботі зроблено акцент на Одеській області, проте цікавим було б порівняння з національними даними досліджуваного періоду, з метою розуміння регіональних особливостей проблеми.

4. Робота значно виграла б, якби дисертантка здійснила аналіз міжнародного досвіду з подолання дитячої безпритульності та бездоглядності. Це дозволило б розробити стратегію превентивної роботи з урахування кращих існуючих практик.

5. В роботі відсутнє згадування військового конфлікту на території України та його вплив на дитячу безпритульність та бездоглядність в країні та зокрема в Одеській області.

У ході бесід зі здобувачем було висловлено ряд зауважень і побажань, які авторка врахувала при підготовці до доповіді.

Проте зазначені зауваження мають рекомендаційний характер і дисертант може їх врахувати при бажанні у своїх подальших наукових розвідках. У цілому дисертація І.В. Мунтян, поза сумнівами, заслуговує позитивної оцінки. Вона підготовлена на належному фаховому й загальнонауковому рівні. Працю написано з дотриманням стандартів її наукового стилю.

Загальний висновок про відповідність роботи встановленим вимогам

Аналіз дисертації, автореферату та публікацій дає підстави стверджувати, що праця Ірини Володимирівни Мунтян «Дитяча безпритульність як субкультура в сучасному українському суспільстві» є самостійною, завершеною роботою, в якій отримані нові наукові результати, що є актуальними для теорії та практики і,

зокрема, забезпечують засади для превенції дитячої безпритульності в Україні та, зокрема в Одеській області.

Таким чином, дисертація «Дитяча безпритульність як субкультура в сучасному українському суспільстві» відповідає означеній спеціальності та вимогам Департаменту атестації кадрів України, зафіксованим у «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів» від 24.07.2013 р. № 567, а сама Ірина Володимирівна Мунтян заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

**Кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри освіти дорослих факультету
перепідготовки та підвищення кваліфікації
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова**

